

თემა 8

კულტურის გლობალიზაცია

8.1. ზოგადი თავისებურებანი

გლობალიზაციის სხვადასხვა გამოხატულებებს შორის კულტურის გლობალიზაცია ერთ-ერთი ყველაზე უფრო თვალსაჩინო, ფართოდ გავრცელებული და წინააღმდეგობრივია. საუკუნეების მანძილზე ხალხები თავიანთ თვითმყოფადობის შენარჩუნებას საკუთარი ეროვნული კულტურის შენარჩუნების უასად ახერხებდნენ. სწორედ ეროვნული კულტურა და ეროვნული ენა იყო ის განმასხვავებელი ნიშანი, რომელიც ამა თუ იმ ხალხს სხვისგან გამოარჩევდა და ეროვნული იდენტიფიკაციის საშუალებას იძლეოდა. ამდენად ეროვნება და ეროვნული კულტურა თითქმის გაიგივებულ ცნებებად აღიქმებოდა და პიროვნება მაშინ ითვლებოდა გარკვეული ეროვნების წარმომადგენლად, როცა ამავე ეროვნული კულტურის მატარებელი იყო.

გლობალიზაციის პროცესმა ეს თითქოსდა ხელშეუხებელი სფეროც მოიცვა. ბევრის აზრით, თანდათან ქრება ეროვნული კულტურების უნიკალური მრავალფეროვნება და ყალიბდება გლობალური, ზეეროვნული მასობრივი კულტურა, რომელიც სხვა არაფერია თუ არა დასავლეთის, კერძოდ აშშ-ის სუროგატული კულტურის მთელ მსოფლიოში გავრცელება. ე. ი. ეროვნული კულტურების ნაცვლად ყალიბდება კოსმოპოლიტური კულტურა, სადაც ყველაფერი ეროვნული იკარგება. სხვადასხვა ქვეყნების მოსახლეობას აცვია ერთნაირად, ჭამენ ერთსა და იმავე საჭმელს (მაკდონალდსიზაცია), სვამენ ერთსა და იმავე სასმელს (კოკა-კოლიზაცია), უსმენენ ერთსა და იმავე მუსიკას, უყურებენ ერთსა და იმავე ფილმებსა და ტელეგადაცემებს და ყოველივე ამის შედეგად აქვთ ერთნაირი ღირებულებები და

ერთნაირად ფიქრობენ. მოკლედ, ყალიბდება უეროვნებო, კოსმოპოლიტი, მსოფლიო მოქალაქე.

სკეპტიკოსები არ იზიარებენ ასეთ უკიდურეს თვალსაზრისს და მიაჩნიათ, რომ შეფასება აშკარად მცდარია. ეროვნული კულტურა კვლავაც რჩება ადამიანის ეროვნული იდენტიფიკაციისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების მთავარ ფაქტორად. გლობალიზაციის პროცესს არ შეუძლია შეცვალოს კულტურების ეროვნული სახე და მრავალფეროვნება. ხდება მხოლოდ სხვადასხვა კულტურების ურთიერთგაცნობა და არა ერთიანი კოსმოპოლიტური კულტურის ჩამოყალიბება. პირიქით, კულტურებს შორის განსხვავება უფრო და უფრო აღრმავებს წინააღმდეგობას და ცივილიზაციათა შეჯახებისკენ მიყვავართ.

რაც შეეხება მესამე მიმართულებას ანუ ტრანსფორმაციონისტებს, მათი აზრით, მიმდინარეობს ეროვნული კულტურების ურთიერთშერწყმა და ახალი გლობალური კულტურული ქსელის წარმოქმნა, რომელიც მრავალეროვნულია და არა ზე-ეროვნული და, მით უმეტეს, კოსმოპოლიტური.

ამგვარად, სახეზეა ეროვნული კულტურების ტრანსფორმაცია. ის, რომ ისინი გლობალიზაციის პირობებში სერიოზულ ცვლილებებს განიცდიან, არავისთვის სადავო არ არის. საკითხი დგას მხოლოდ იმ კუთხით, თუ როგორ და რა მიმართულებით იცვლება კულტურა. ავსტრალიელი მეცნიერი რ. პოლტონი (Holton, 1998) სამ ძირითად ფორმას გამოყოფს – *პომოგენიზაციას*, *პოლარიზაციას*, *ჰიბრიდიზაციას*.

პომოგენიზაცია გულისხმობს კულტურების გაერთიანებას, შერწყმას ისეთნაირად, რომ წარმოიშევა ერთი, არაეროვნული, კოსმოპოლიტური, გლობალური კულტურა. ხდება კულტურის გაერთფეროვნება და ხალხები სულ უფრო და უფრო ნაკლებად განსხვავდებიან ერთმანეთისგან თავიანთი კულტურით. სწორედ ასე ესახებათ გლობალისტებს კულტურის მომავალი.

მაგრამ, ბუნებრივია, კულტურების პომოგენიზაცია შეუძლებელია ისე მოხდეს, რომ რომელიმე კულტურის დომინანტი არ ფიგურირებდეს. სწორედ ამიტომ, როცა თანამედროვე გლობალიზაციის პირობებში კულტურის პომოგენიზაციაზეა ლაპარაკი, ბევრის მიერ ის აღიქმება როგორც დასავლეთის კულტურული იმპერიალიზმი – ვესტერნიზაცია, უფრო კონკრეტულად კი ამერიკანიზაცია.

ბოლოს საუკუნეებში დასავლეთის დაწინაურებამ როგორც პოლიტიკურად, ისე ეკონომიკურად და კულტურულად, ჩამოაყა-

ლიბა ღირებულებათა სისტემა, რომელიც დასავლეთში აღიქმება უნივერსალურ და ერთდერთ ჭეშმარიტ სისტემად. ამიტომ ყველა სხვა შეხედულება, რომელიც ეწინააღმდეგება დასავლურს ითვლება უცხოვ და მიუღებლად. ამოცანა სწორედ ისაა, რომ მოხდეს დასავლური აზროვნების, დასავლური ფასეულობების და დასავლური ცხოვრების სტილის საყოველთაო, გლობალური გავრცელება. მსოფლიოს უნდა ეცვას, ჭამდეს, ფიქრობდეს, აფასებდეს ისე, როგორც დასავლეთი. რა თქმა უნდა, ამას ძალით არავინ ახორციელებს, მაგრამ დღევანდელი კომუნიკაციის პირობებში (და ესეც დასავლეთის მიღწევაა) უბრძოლველად, უსისხლოდ, შეპარვით და შეუმჩნეველად ხდება დასავლური ცხოვრების სტილის დამკვიდრება.

მაგრამ თვითონ დასავლეთიც არ არის ჰომოგენური და დასავლურ ეროვნულ კულტურებს შორისაც საკმაო განსხვავებაა. ამიტომ თვით დასავლურ კულტურებს შორის დაპირისპირებისას უპირატესობა პოლიტიკურად და ეკონომიკურად ყველაზე ძლიერი ქვეყნის, აშშ-ის მხარეზეა. შესაბამისად ამერიკული კულტურის დომინანტი უდავოა და ვესტერნიზაცია უპირველეს ყოვლისა ამერიკანიზაციაა. ამერიკელები ამაში არაბუნებრივს არაფერს ხედავენ, რადგან მიაჩნიათ, რომ ამერიკული კულტურა უკვე თვითონვე წარმოადგენს სინთეზურ კულტურას, რომელიც სხვადასხვა (მათ შორის ზოგიერთი არადასავლური) კულტურების შერწყმის შედეგად წარმოიშვა.

ცხადია, სულ სხვაგვარად აღიქვამენ დასავლურ და კერძოდ, ამერიკული კულტურის მოძალებას არადასავლური ცივილიზაციები. მათთვის ამერიკული მუსიკა თუ ტელევიზორიალები, მაკდონალდსი თუ კოკა-კოლა, ჰოლივუდი თუ CNN, და, რაც მთავარია, ამერიკული ლიბერალიზმი და დემოკრატია არის ის იარაღი, რომლითაც ნადგურდება მათი ცივილიზაცია, ეროვნული კულტურები, რელიგია, თვითმყოფადობა და იდენტურობა. ამიტომაც სულ უფრო და უფრო მეტ ქვეყანაში ჩნდება აშკარად ექსტრემისტული ნაციონალისტური თუ რელიგიური ჯგუფები, რომელთა მიზანი ამერიკის და საერთოდ დასავლეთის გავლენის გაძლიერების წინააღმდეგ ბრძოლაა. მარტო ისლამისტური ორგანიზაციების გახსენებაც კი საკმარისია, რათა წარმოვიდგინოთ ის მასშტაბები, რაც დასავლური კულტურული იმპერიალიზმის გავრცელებას და მის საწინააღმდეგო მოქმედებებს მოჰყვა.

მხედველობაში მისაღებია ისიც, რომ მსოფლიოს ქვეყნების უმრავლესობა მულტიეთნიკური და შესაბამისად მულტიკულ-

ტურულია. როდესაც ასეთ ქვეყანაში რომელიმე ეროვნული კულტურა დომინირებს, დანარჩენი ეთნოკულტურების წარმომადგენლებისთვის სწორედ ის უცხო, შორეული, გლობალური (ანუ დასავლური, თუნდაც ამერიკული) კულტურა შეიძლება უფრო მისაღები იყოს, ვიდრე თავისივე ქვეყანაში დომინირებული ეროვნული, მაგრამ მისთვის უცხო კულტურა. როგორც არხუნ აპადურაი აღნიშნავს, „ირიან ჯაიას ხალხისთვის სავარაუდოა, რომ ინდონეზიზაცია უფრო მიუღებელი და საშიშია, ვიდრე ამერიკანიზაცია, ასევე კორეელებისათვის – იაპონიზაცია, შრი-ლანკელებისთვის – ინდიზაცია, კამბოჯელებისთვის – ვიეტნამიზაცია, ხოლო სომხებისთვის – რუსიზაცია“ (ციტირებულია Holton, 1998, p. 170).

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი პრობლემიდან გამომდინარე, ბევრი მკვლევარი, კერძოდ ისინი, რომლებიც გლობალიზაციის მიმართ სკეპტიკურ დამოკიდებულებაში არიან, თვლიან, რომ კულტურის ჰომოგენიზაცია ჩვეულებრივი მითია, რეალურად კი ხდება სულ სხვა პროცესი, რომელსაც კულტურის პოლარიზაცია შეიძლება ეწოდოს.

პოლარიზაციის ცნება გაიგება, როგორც კულტურების არათუ დაახლოების და შერწყმის პროცესი, არამედ პირიქით, მათი მზარდი ურთიერთდაპირისპირება და ურთიერთწინააღმდეგობა. ამ მიმართულების მიმდევრები თვლიან, რომ გლობალიზაციის პროცესმა უკუშედეგი მოიტანა და ეროვნული კულტურები ერთმანეთს დააშორა, მეტიც, ისინი ერთმანეთის მიმართ მტრულად ჩამოაყალიბა.

იმ ავტორთა შორის, რომლებიც გლობალიზაციაში კულტურის პოლარიზაციას ხედავენ, პირველ რიგში სამუელ ჰანტინგტონი და ბენჯამენ ბარბერი უნდა აღინიშნოს. ჰანტინგტონის „ცივილიზაციათა შეჯახება“ (Huntington, 1996) ერთ-ერთ პოპულარულ წიგნად იქცა, სადაც ავტორი მსოფლიოს მთავარ საფრთხეს ცივილიზაციათა ომში, კერძოდ, დასავლურ და ისლამურ-კონფუციურ ცივილიზაციათა დაპირისპირებაში ხედავს. ბარბერი კი თავის მონოგრაფიაში „ჯიჰადი და Mc მსოფლიო“ [Barber, 1995] (აქ Mc მაკდონალდსის მნიშვნელობითაა და მსოფლიოს მაკდონალდსიზაციას ანუ ამერიკული ფასეულობის გლობალურ გავრცელებას გულისხმობს) თანამედროვე მსოფლიოს განვითარების დინამიკას იმ წინააღმდეგობაში ხედავს, რომელიც, ერთი მხრივ, გლობალურ მომხმარებლობით კაპიტალიზმს, კომერციულ ეშმაკობებს, ტექნოლოგიას, პოპკუ-

ელტურასა და დისნეის, ხოლო, მეორე მხრივ, ტომობრიობას, ეთნიკურობას, რელიგიურობას და გამორჩეულობის თვითრწმენას შორის წარმოიშვა.

ამ ორი თითქოსდა ემოციების დინეზე დაწერილი შრომის საფუძველი არის მკაცრი ნორმატიული და ფასეულობაზე ორიენტირებული მიდგომა. ბარბერისათვის მაკმსოფლიოსა და ჯიპადს შორის პოლარიზაციის პრობლემა ისაა, რომ ორივე ძალა მტრულად არის განწყობილი დემოკრატიზაციისადმი. პირველი გლობალური ეკონომიკური სიძლიერის, მეორე კი ყოველივე განსხვავებულისადმი ფუნდამენტური მიუღებლობისა და სიძულვილის გამო. პანტინგტონისთვის კი გამორიცხულია სხვადასხვა ცივილიზაციებს შორის მორალური თანაბარუფლებიანობა.

პანტინგტონი დუმილით უვლის გვერდს იმ ფაქტებს, რომ ყველაზე უფრო ექსტრემისტი ანტიევსტერნისტებიც კი ყოველგვარი ყოყმანის გარეშე იყენებენ დასავლურ ტექნოლოგიებს – კომპიუტერს, ინტერნეტს, მობილურ ტელეფონებს, ვიდეოკამერატურას, ტელევიზორს, რომ არაფერი ვთქვათ დასავლურ სამედიცინო ტექნოლოგიებზე და, რაც მთავარია, სამხედრო ტექნიკაზე, რომლითაც ისევ დასავლეთს უნდა ებრძოლონ.

ბარბერი, პირიქით, ხაზს უსვამს დაპირისპირებული მხარეების ურთიერთგადახლართვას და ურთიერთში შეღწევას. იგი წერს: „ირანელ ფანატიკოსს ერთი თვალი მიპყრობილი აქვს მოლასაკენ, რომელიც საღვთო თმისკენ მოუწოდებს, მეორეთი კი რუპერტ მერდოკის „star tv“-ში „დინასტიას“, დონაჰიუს და სიმპსონებს მისჩერებია. ჩინელი მეწარმეები ერთმანეთს ეცილებიან, რომელი მიიპყრობს პარტიული ხელმძღვანელობის ყურადღებას და იმავდროულად თვალს ადევნებენ KFC-ის პრივილეგიებს. რუსული მართლმადიდებელი ეკლესია, რომელიც იბრძვის ძველი სარწმუნოების ნებისმიერი განახლების წინააღმდეგ, კალიფორნიელ ბიზნესმენებთან ერთად სარისკო საქმეში ებმება ნატურალური წყლების ჩამოსხმისა და გაყიდვის სახით. ორთოდოქსი ქაშიდები და პირწავარდნილი ნეონაციისტები, ორიენი, როკ-მუსიკას მიმართავენ, როცა ახალი თაობის წინაშე წარსდგებიან ხოლმე“ (Barber, 1995, p.5).

მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ კულტურების სრული პოლარიზაცია ისევე შეუძლებელია, როგორც სრული პომოგენიზაცია. ამიტომ საკმაოდ ბევრი მკვლევარი უარყოფს რა კულ-

ტურის პომოგენიზაციასაც და პოლარიზაციასაც, მხარს უჭერს მესამე გზას, რომელსაც კულტურის პიბრიდიზაციას უწოდებენ.

პიბრიდიზაცია. ამ ცნებაში იგულისხმება ცალკეული კულტურების დაახლოება, ურთიერთგამდიდრება და ურთიერთშერწყმა ისეთნაირად, რომ ეროვნული ხასიათი არ იკარგება. იგი უბრალოდ ინოვაციას განიცდის და სხვა ეროვნული კულტურების ელემენტებით ივსება.

ასეთი კულტურის ჩამოყალიბების მიზეზი ხალხთა, იდეათა და ღირებულებათა ინტენსიური მოძრაობაა, რომელიც პოლიტიკურ და კულტურულ საზღვრებს არ სცნობს. იგი ზოგჯერ იძულებითია (მაგ., მონებით ვაჭრობა, რამაც აფრიკული მუსიკალური ტრადიციები შეიტანა ამერიკაში), ზოგჯერ ბაზარი მართავს (ნებაყოფლობითი მიგრაციები, რამაც მნიშვნელოვანი ცვლილებები მოუტანა ამერიკულ, ევროპულ თუ ავსტრალიურ კულტურას). კულტურული პიბრიდიზაციის მაგალითებია ბანგრა მუსიკა ბრიტანეთის აზიური წარმოშობის ახალგაზრდებში, რომელიც ინდური მუსიკისა და ევროპული საცეკვაო რიტმების კომბინაციაა, ანდა რაი მუსიკა, რაც არაბული სიმღერებისა და დასავლური პოპის სინთეზია. გერმანელი მკვლევარი უბეკი კულტურული გლობალიზაციის საუკეთესო დადასტურებად მიიჩნევს იმ ფაქტს, რომ 1997 წელს საფრანგეთის პოპ-მუსიკის ფესტივალზე სწორედ რაი მუსიკის „მეფის“, ალჟირიდან ემიგრირებული მომღერლის პალედის სიმღერა „აიშამ“ გაიმარჯვა და ეს სიმღერა ყოველდღე გადაიცემა საფრანგეთის მთავარი რადიოსადგურებით. ბეკის აზრით, ეს იმაზე მიუთითებს, რომ ფრანგულ ნაციონალურ კულტურაში მადრიბული ელემენტი დამკვიდრდა, ხოლო პალედი უცხოელების თვალში საფრანგეთს გამოხატავს და არა ალჟირს (Бек, 2001, с.40).

კულტურის პიბრიდიზაცია არ ნიშნავს კოსმოპოლიტიზაციას და დეტერიტორიზაციას. პიბრიდიზაციის დროს კულტურა ეროვნულობას ინარჩუნებს. დღევანდელი ფრანგული კულტურა უკვე უხეად შეიცავს არაბული (მადრიბული) და აფრიკული კულტურების ელემენტებს. სავსებით სხვა მდგომარეობა იყო ასი წლის წინ, როცა ფრანგულ კულტურაში ამ ელემენტებზე საუბარს უბრალოდ უაზრობად თვლიდნენ. მაგრამ მაშინაც და დღესაც ეს ფრანგული ეროვნული კულტურაა და არავის მოუვა აზრად იგი კოსმოპოლიტურ კულტურად მიიჩნიოს.

იგივე შეიძლება ითქვას დეტერიტორიზაციაზე. ევროპაში და ამერიკაში მიგრირებული აზიელები თუ აფრიკელები, მიუხე-

დავად თავიანთ კულტურაში ევროპული ელემენტის შემოსვლისა, ხშირად უფრო ნაციონალისტური იდეებით და მოქმედებებით გამოირჩევიან, ვიდრე მათი სამშობლოში დარჩენილი თანამემამულეები (მაგ., ქურთები, სომხები და ა. შ.). ასე რომ, კულტურის ჰიბრიდიზაცია, რომელიც ხელს არ უშლის ეროვნული თვითშეგნების შენარჩუნებას და ხშირად განმტკიცებასაც, როგორც ჩანს, ყველაზე უფრო შეეფერება კულტურული გლობალიზაციის დღევანდელ სურათს.

ენტონი სმიტი გლობალურ კულტურაში, რომელიც ახლა ყალიბდება და მისი აზრით მომავალში მართლაც საყოველთაო, გლობალური გახდება, სამ თავისებურებას ხედავს. ესაა მისი *უნივერსალურობა, ტექნიკურობა და დროის გარეშე არსებობა* (Smith, 1995, p.20).

უნივერსალურობა გამოიხატება მის საყოველთაობაში. არც ერთი აქამდე არსებული იმპერიული და ერთი შეხედვით „კოსმოპოლიტური“ კულტურა უნივერსალურობას ვერ დაიხმებს. ჩინეთის, რომის, ბიზანტიის, თუ საბჭოთა იმპერიების კულტურები, ანდა მსოფლიო ცივილიზაციები (ბუდისტური, ისლამური, ქრისტიანული) გარკვეულ საზღვრებში იყო მოქცეული და თავიანთი დრო და ადგილი ჰქონდა. დღევანდელი და ხვალისდელი გლობალური კულტურა, მიუხედავად იმისა, რომ პირველ რიგში დასავლეთ ევროპასთან და ჩრდილოეთ ამერიკასთან ასოცირდება, ძნელად ექვემდებარება დროში და სივრცეში განსაზღვრას.

ტექნიკურობაში იგულისხმება, რომ დღევანდელი გლობალური კულტურა პირველი წმინდა ტექნიკური ცივილიზაციაა. კულტურის ეთნიკური და ნაციონალური ელემენტების მიმართ იგი ძირითადად ნეიტრალურია. იგი ემყარება თანამედროვე ტექნიკურ მიღწევებს, ტექნოლოგიურ ბაზას, კომუნიკაციურ სისტემებს, რაც ქმნის ურთიერთზე დამოკიდებულ სოციალურ ქსელებს, რომლებიც თავის გამოხატულებას სტანდარტიზებულ, ტექნიკურ, ხშირად რაოდენობრივ ფორმაში პოულობენ. ამით აიხსნება ტექნიკური ინტელიგენციის გადამწყვეტი როლი თანამედროვე (უფრო სწორად გვიანი მოდერნიზმის) ეპოქაში და მის მიერ ჰუმანიტარული და ნაციონალისტური ინტელექტუალების შევიწროება.

გლობალური კულტურა დროის გარეშე კულტურაა. მას არა აქვს ისტორიული ფონი, განვითარების რიტმი, არა აქვს

დროის და თანამიმდევრობის გრძობა. ასეთმა ხელოვნურმა, არაბუნებრივმა გლობალურმა კულტურამ შეიძლება წარსული უბრალოდ ილუსტრაციის მიზნით და ეკლექტიკური კაპრიზების დასაკმაყოფილებლად გამოიყენოს, თვითონ კი უარს ამბობს ადგილზე ისტორიაში. უარყოფს რა განვითარების ისტორიულ ფესვებს, გლობალური კულტურა არის უფორმო, ყველგან არსებული და ზედაპირული.

როგორც ვხედავთ, სმიტის შეფასება საკმაოდ კატეგორიულია. ბუნებრივია, ასეთი მკვეთრი დასკვნები არ შეიძლება საწინააღმდეგო მოსაზრებებს არ იწვევდეს. განსაკუთრებით საკამათოა იმის მტკიცება, რომ გლობალურ კულტურას ისტორიული ფესვები არ აქვს. მრავალი ავტორი პირიქით ამტკიცებს, რომ კულტურის გლობალიზაციას მრავალი ისტორიული ანალოგი მოეძებნება. ამდენად, საინტერესო იქნება ამ საკითხზეც შევჩერდეთ.

მ.2. კულტურის გლობალიზაცია ისტორიულ რეტროსპექტივაში

მიუხედავად იმისა, რომ კულტურის გლობალიზაცია, იმ მნიშვნელობით, რაც ამ ცნებაში იგულისხმება, უდავოდ ახალი ფენომენია და სულ რამდენიმე ათწლეულს მოიცავს, კულტურების ურთიერთშერწყმა, მათი დიფუზია ყოველთვის მიმდინარეობდა და ამ პროცესის გარეშე ნებისმიერი ეროვნული კულტურის განვითარება შეუძლებელია. ერთ-ერთი ეთნოლოგიური თეორია – დიფუზიონიზმი – საერთოდ ნებისმიერი ეროვნული კულტურის ჩამოყალიბების და განვითარების მთავარ, განმსაზღვრელ ფაქტორად კულტურათა დიფუზიას მიიჩნევს და თვლის, რომ იზოლირებულად წარმოშობილი და განვითარებული კულტურები საერთოდ არ არსებობს.

მაგრამ კულტურული დიფუზიისაგან განსხვავებით, კულტურული გლობალიზაცია კულტურათა შერწყმას კი არ გულისხმობს, არამედ ერთიანი ზენაციონალური, გლობალური კულტურის ჩამოყალიბებას. ამდენად, კითხვა ასე ისმის: იყო თუ არა კაცობრიობის ისტორიაში ისეთი მომენტები, როცა ადგილი ჰქონდა ერთიანი, ზენაციონალური კულტურის ჩამოყალიბებას და გავრცელებას? ისტორიკოსთა მნიშვნელოვანი